

Tatiana BABIN-RUSU

DIFERENȚIEREA STRUCTURILOR LEXICO-SEMANTICE

Cercetarea structurii vocabularului rămâne un subiect de interes major în lingvistica modernă, reluând în dezbatere diferențierea și caracterizarea fiecărui subsistem lexical și, implicit, problema terminologiei utilizate.

În lucrările de semasiologie atestăm numeroși termeni care denumesc astfel de structuri lexicale: *paradigmă lexico-semantică, câmp lexico-semantic, câmp asociativ, câmp semantic, grup lexico-semantic, grup de sinonime, grup tematic* etc.

În continuare, ne vom referi la două dintre acestea, și anume la *grupul lexico-semantic* și la *câmpul lexico-semantic*.

Termenul de „grup lexico-semantic” este folosit de cele mai multe ori pentru desemnarea varietăților de structuri lexicale, acestea deosebindu-se de cele lexico-gramaticale sau lexico-sintactice. Astfel, lingviștii A. I. Kuznețova și F. P. Filin definesc grupul lexico-semantic drept structură ai cărei membri se reunesc pe baza unor proprietăți semantice comune [1], [2]. Grupul de sinonime, grupul de antonime, câmpul lexical și câmpul semantic reprezintă, conform acestor autori, niște grupuri lexico-semantică. Un alt lingvist, V. I. Koduhov, distinge grupurile gramaticale, stilistice,

derivaționale și lexico-semantică, ultimele referindu-se la grupurile tematice, terminologice, la grupurile de sinonime și la cele de antonime [3]. De altă părere sunt savanții L. M. Vasiljev și N. G. Dolghih, care consideră grupul lexico-semantic, grupul de sinonime și alte structuri lexicale drept câmpuri semantice [4], [5]. Nu pune problema diferențierii acestor structuri nici A. A. Ufimțeva, care le definește drept „paradigme lexicale mai complexe” [6].

Lipsa unor principii și criterii general valabile de diferențiere și clasificare a microsistemelor lexicale provoacă unele confuzii: același fenomen este denumit „grup lexico-semantic”, „grup de sinonime” sau „câmp semantic”. Dificultățile în clasificarea acestor structuri apar, consideră lingvistul I. N. Karaulov, din cauza utilizării neadecvate a terminologiei [7]. Problema ține, credem, nu doar de folosirea inadecvată a terminologiei, ea are și determinanți obiective.

Obiectele și fenomenele se află în relații diverse și complexe care influențează sistemul lexical, structurându-l în microsisteme lexicale. Fiind numite extraglotice și glotice și aflându-se în interacțiune, sau într-o relație de condiționare reciprocă, ele circumscriu o rețea de raporturi paradigmatică între cuvinte și variantele lexico-semantică ale acestora, reprezentând, după părerea mai multor savanți, unul dintre criteriile principale de diferențiere a structurilor lexicale.

Comparând câmpurile lui J. Trier cu grupul lexico-semantic al termenului „pământ”, analizat de A. A. Ufimțeva, cercetătoarea A. A. Zalevskaja susține că ar fi corect, conform terminologiei ling-

visticii moderne, să numim câmpurile trierene „lexico-semantice” și nu „semantice” sau „conceptuale”, acestea deosebindu-se de grupul lexico-semantic prin faptul că membrii câmpului se reunesc pe baza principiului extraglotic, iar cei din grupul lexico-semantic – pe baza principiului glotic [8]. Această problemă este pusă în discuție și de lingviștii D. N. Șmelev [9] și S. Berejan, care menționează: „Поля отличаются от так называемых тематических словарных групп и лексико-семантических групп выделяемых в лексическом составе многими исследователями, тем, что объединение слов в них основывается на чисто языковых связях, в то время как в упомянутых группах слова объединяются на основе внеязыковых связях, на базе классификации самих предметов и явлений действительности” [10].

Nu putem afirma totuși că aceste principii reprezintă un criteriu acceptat fără rezerve de toți cercetătorii. Lingvistul G. S. Șcjur vorbește despre principiul invariantei și al funcției, accentuând importanța fenomenului de interacțiune reciprocă dintre elementele câmpului, fenomen care nu este caracteristic membrilor unui grup lexico-semantic [11].

Un alt criteriu de diferențiere a câmpului lexico-semantic de grupul lexico-semantic este tipul de relații între elementele structurii lexicale: relațiile de comutare și substituție. Și în acest caz părerile sunt împărțite. A. A. Zalevskaja consideră comutarea un tip de relații caracteristic unui câmp lexico-semantic. În ceea ce privește grupul lexico-semantic sau grupul de sinonime, elementele acestor structuri s-ar afla, conform

cercetătoarei, în relații de comutare și substituție [12]. Investigând un șir de structuri lexicale din vocabularul limbii române contemporane, în mod special câmpuri lexico-semantice, A. Bidu-Vrănceanu și N. Forăscu consideră comutarea și substituția tipuri de relații caracteristice câmpului, și nu grupului lexico-semantic [13].

Dacă ne referim la caracteristicile și la structura câmpului lexico-semantic, acesta este constituit conform unor principii generale, cum ar fi: a) reunirea membrilor pe baza unor proprietăți semantice comune reprezentate de un număr de seme, b) diferențierea semantică a unor termeni față de alții din aceeași paradigmă, realizată prin seme variabile și c) relația paradigmatică de excludere reciprocă dintr-un context a termenilor unei clase sau paradigme, reprezentând niște ansambluri paradigmatiche mai largi și mai puțin rigide în raport cu clasele sinonimelor, antonimelor etc. [14]. Delimitarea câmpurilor prezintă atât interes teoretic, cât și unul practic, deoarece structura vocabularului nu poate fi cunoscută integral. Din cercetările semantice moderne rezultă că numărul termenilor dintr-un câmp variază de la câteva zeci până la sute de cuvinte. Cantitatea materialului lexical poate crea unele probleme de cercetare care țin de aspectul stabilirii relațiilor semantice. Se impune, astfel, principiul practic al reducerilor ulterioare succesive, atât din punct de vedere cantitativ, cât și din punct de vedere calitativ. Prin urmare, se pune problema dacă un câmp reprezintă o singură sau mai multe paradigme.

Interpretarea câmpului ca paradigmă de către lingvistul E. Coșeriu [15] a reprezentat o etapă

esențială în analiza semantică modernă, deși problema suprapunerii celor două concepte nu se pune încă. Mai târziu, odată cu apariția unor noi cercetări în domeniu, găsim răspunsuri și la această întrebare. A. Bidu-Vrânceanu a demonstrat că „această egalitate nu este obligatorie”. Dacă paradigma lexico-semantică este indivizibilă în alte paradigme lexico-semantică, iar un câmp nu coincide obligatoriu cu o singură paradigmă, rezultă că un câmp nu este interpretat decât ca o clasă paradigmatică în sens larg [16].

O altă problemă importantă în analiza câmpurilor ține de inventarul acestora. Întrebarea este: în ce măsură paradigmele lexico-semantică dintr-un câmp sunt deschise sau nelimitate și în ce măsură presupun o ordine determinată [17]? În acest sens, susținem părerea lingviștilor care consideră că orice clasă lexico-semantică este nelimitată, și această caracteristică se explică prin caracterul dinamic al vocabularului. Acest fenomen se manifestă mai puțin la sinonime și antonime, și în mod special la câmpurile lexico-semantică. Privind lucrurile din acest punct de vedere, apare problema delimitării câmpurilor sau a granițelor acestora. Majoritatea lingviștilor susțin că acestea nu au granițe rigide sau sunt greu de stabilit, astfel încât câmpurile pot fi analizate și fără identificarea limitelor lor. O condiție ar fi, după savantul H. Geckeler, alcătuirea riguroasă a inventarului lor din punct de vedere semantic [18]. Autorul consideră importantă delimitarea în interiorul câmpului a unui nucleu și a zonei periferice, constituite de degajarea opozițiilor semantică prin care se caracterizează.

În ceea ce privește problema caracterizării câmpurilor lexico-semantică sub aspectul unei ordini determinate a termenilor constitutivi, răspunsul este mai dificil. În general, primul aspect care este investigat presupune existența unui sau a mai multor arhilexeme [19] sau termeni-bază [20] și existența unei ordini determinate a opozițiilor. Cazurile numeroase în care ordinea nu poate fi stabilită în clasele paradigmatică reprezentate de câmpuri trebuie interpretate, probabil, ca o particularitate a structurii lexicale, mai puțin rigidă decât alte structuri lingvistice, subliniază E. Coșeriu [21].

Câmpul lexico-semantic ca structură semantică capătă validitate numai după analiza acestuia, adică după ce sunt puse în evidență opozițiile semantică caracteristice. Această metodă de investigare presupune mai multă rigurozitate, înlăturând subiectivismul tolerat uneori în sfera semantică.

Principiile de stabilire a opozițiilor au fost preluate din fonologie, unde au fost descrise de cercetătorul N. Troubetzkoy [22], care deosebește două tipologii de opoziții, prima referindu-se la raporturile dintre unitățile lexicale – acestea fiind privative, graduale sau echipolente –, iar a doua – de relațiile dintre opoziții, care pot fi la rândul lor proporționale, izolate sau multilaterale. Acestea sunt aplicate în studiul opozițiilor semantică. Prin urmare, opoziția semnificativă este definită drept opoziție pe care o formează două semne ale limbii în care semnificații sunt diferiți.

Lingviștii J. Cantineau [23] și S. Marcus [24] au dezvoltat în continuare teoria opozițiilor, adăugând alte două tipuri: *opoziție zero* și

opoziții disjunctive. Problema este reluată și de lingvistul L. Hjelmslev, care demonstrează posibilitatea neutralizării opozițiilor [25].

Opozițiile se stabilesc între termenii aceleiași paradigme, iar uneori pun în relație două paradigme diferite ale aceluiași câmp. Evidențiem următoarele tipuri de opoziții caracteristice unui câmp lexico-semantic:

1) *Opoziția privativă* – reprezentată de situația în care un termen are o trăsătură de sens în plus față de alt termen, toate celelalte fiind comune. Acest fenomen nu este specific numai câmpurilor, ci și sinonimelor. În cazul acestui raport, pot fi determinate diferite grade de incluziune, în funcție de numărul de trăsături pe care un termen le conține în plus față de sinonimul său. Trebuie să specificăm că, spre deosebire de sinonimie, în cazul câmpurilor opoziția privativă este mai puțin relevantă sub aspectul numărului de trăsături comune unităților puse în opoziție și al numărului elementelor care alcătuiesc paradigma diferențială. Un interes aparte prezintă frecvența opoziției și, eventual, semnificația acesteia în aprecierea tipului de structură.

2) *Opoziția echipolentă* ține de diferența trăsăturilor semantice ale termenilor, adică: fiecare dintre cei doi termeni trebuie să aibă cel puțin o trăsătură de sens specifică. În funcție de numărul semnelor diferențiale, pot fi stabilite mai multe grade de echipolență:

a. *Echipolență de gradul 1*, reprezentată de situația în care fiecare dintre cei doi termeni au câte o trăsătură distinctă;

b. *Echipolență de gradul 2*, caracteristică situațiilor în care fiecare termen are, în afară de trăsăturile

comune, câte două seme distinctive specifice;

c. *Echipolență de gradul 3* – trei trăsături distinctive;

d. *Echipolență de gradul 4* – patru trăsături distinctive etc.

3) *Opoziția disjunctivă* se stabilește între doi termeni constituiți, fiecare în parte, dintr-un anumit număr de seme și care îndeplinesc următoarea condiție: nici o trăsătură proprie primului termen nu se conține în termenul al doilea și invers – nici o trăsătură caracteristică termenului al doilea nu se găsește la primul. Respectiv, baza de comparație a celor doi termeni este egală cu zero.

Studiul opozițiilor semantice pune în evidență specificul câmpurilor comparate. Dacă ne referim la vocabular în general, atunci, prin caracterul specific sau prin frecvența unor anumite tipuri de opoziții la unele niveluri, se poate verifica afirmația conform căreia „nu se poate vorbi în general despre o structură a vocabularului, ci despre zone structurate diferit. Deosebirile de structurare de la diferite niveluri sunt o dovadă că, în ansamblu, lexicul este un sistem mai lax, mai ramificat, cu zone mai mult sau mai puțin omogene, în comparație cu alte niveluri ale limbii” [27].

O altă caracteristică a structurii câmpului lexico-semantic, după cum menționează S. Berejan, rezidă în faptul că acesta poate cuprinde atât grupuri tematice, cât și analogice, derivaționale, etimologice, sinonimice etc. [28]. Respectiv, se impune un alt indiciu, care ar putea servi drept principiu de diferențiere a câmpului lexico-semantic de grupul lexico-semantic și anume – fenomenul incluziunii. Grupul poate să reprezinte o sub-

structură a unui câmp, în timp ce câmpul lexico-semantic nu poate fi parte componentă a unui grup lexico-semantic.

Problema utilizării terminologiei și a diferențierii structurilor lexico-semantică necesită încă multe discuții, rămânând, în continuare, în atenția lingviștilor.

REFERINȚE

1. А. И. Кузнецова, *Понятие семантической системы языка и методы ее исследования*, Изд. Московского Университета, 1963, с. 43.
2. Ф. Р. Филин, *О лексико-семантических группах* // Езиковедски изследование в чест на акад. Ст. Младенов, София, 1967, с. 537-538.
3. В. И. Кодухов, *Лексико-семантические группы слов*, Ленинград, 1955, с. 4.
4. Л. М. Васильев, *Теория семантических полей* // Вопросы языкознания, 1971, с. 106-111.
5. Н. Г. Долгих, *Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии* // Филологические науки, 1973, № 1, с. 89-98.
6. А. А. Уфимцева, *Лексика* // Общее языкознание. Внутренняя структура языка, М., 1972, с. 406-436.
7. Ю. Н. Караулов, *Словарь как компонент описания языков* // Принципы описания языков мира, М., Наука, 1976, с. 314.
8. *Полевые структуры в системе языка*, Воронеж, Изд. Воронежского университета, 1989, с. 27-28.
9. Г. С. Щур, *О месте лингвистических и экстралингвистических семантических признаков при исследовании лексики* // Романо-германские языки, Вып. 94, Ярослав, 1971, с. 81-87.
10. *Полевые структуры в системе языка*, Воронеж, Изд. Воронежского университета, 1989, с. 30.
11. E. Coşeriu, *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantik. Heyses Analyse des Wortfeldes „Schall“* // To honore Roman Jakobson, Mouton, The Hague, Paris, 1967.
12. E. Coşeriu, *Vers une typologie des champs lexicaux* // „Cahiers de lexicologie”, Revue internationale de lexicologie et de lexicographie, volume XXVII, II, 1975, p. 31.
13. H. Geckeler, *Semantica estructural y teoria del campo lexico*, Editorial Gredos, Madrid, 1976, p. 305-306.
14. E. Coşeriu, *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, Tübingen, 1973, p. 32.
15. L. Guilbert, *La creativite lexicale*, Paris, 1975, p. 157.
16. E. Coşeriu, *Interdisciplinarita e linguistica* // L'accostamento interdisciplinare all' studio del linguaggio, Franco Angelo Editore, Milano, 1980.
17. N. Troubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie* // „Travaux du Cercle Linguistique de Prague”, VII, 1949, p. 11-40.
18. J. Cantineau, *Les oppositions significatives* // „Cahiers Ferdinand de Saussure”, vol. 10, 1952.
19. S. Marcus, *Lingvistică matematică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1963.
20. L. Hjelmslev, *Pour une sémantique structurale* // „Travaux du Cercle linguistique de Copenhague”, XII, 1957, p. 82-83.
21. E. Coşeriu, *Pour une sémantique diachronique structurale* // „Travaux de linguistique et de littérature”, Strassbourg, I, 1. 1964, p. 151.
22. С. Г. Бережан, *Семантическая эквивалентность лексических единиц*, Изд. Штиинца, Кишинев, 1973, с. 166.